

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ОК 15
«Сучасна і майбутня Давньоруська археологія»

галузь знань:
спеціальність:
рівень вищої освіти:
кваліфікаційний рівень:

**В «Культура, мистецтво та гуманітарні науки»,
В9 «історія та археологія»,
третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень
доктор філософії (PhD)**

Викладач: Томашевський Андрій Петрович
кандидат історичних наук, с.н.с

<https://orcid.org/0000-0002-1709-6630>
tomash@iananu.org.ua

Програма навчання – 12 тижнів

Обсяг годин навчального навантаження 3 ECTS (90 годин)

лекцій 16 годин	семінарів 14 годин	самостійної роботи 60 години
Форма підсумкового контролю - залік		

Київ, 2026

ЗМІСТ

I. Структура дисципліни.

- I.1. Анотація дисципліни.
- I.2. Мета вивчення дисципліни.

II. Організація навчання.

- II.1. Календарно-тематичний план.
- II.2. Тематичний план.
- II.3. Література для вивчення дисципліни.
- II.4. Технічні вимоги для вивчення дисципліни.

III. Форми та методи контролю.

- III.1. Результати навчання, методи викладання і форми оцінювання.
- III.2. Умови визначення навчального рейтингу дисципліни.
- III.3. Критерії оцінювання знань і вмінь з дисципліни.
- III.4. Порядок перерахунку показників нормативної 100-бальної університетської шкали оцінювання в національну 4-бальну шкалу та шкалу ECTS.

IV. Політика доброчесності.

I. СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНИ

I.1. Анотація дисципліни.

Курс «Сучасна і майбутня Давньоруська археологія» передбачає розширене знайомство з сучасними проблемами і питаннями давньоруської археології, станом їх розробки та майбутніми перспективами, найбільш значимими новітніми результатами досліджень, відповідними методами та джерельними ресурсами. Проблематика Русі-України набула визначального значення з набуттям Україною незалежності і особливо - у ході агресивної війни РФ проти України, яка триває. Збочені антинаукові постулати очільника московії про Давню Русь фактично покладені в основу псевдонаукових фашистських виправдань неспровокованої війни на екзистенційне знищення держави і народу України. Чимало концепцій, які досі циркулюють, навчальних штампів, давніх та сучасних поглядів й оцінок в знаннях про давню Русь не є коректними та науково обґрунтованими не тільки ідеологічно, але першою чергою - науково, оскільки не відображають наявні сутнісні, фактичні, методологічні, методичні зміни і новітні наукові реалії. Курс має сформулювати науково вірогідну уяву про давньоруське суспільство і його розвиток, максимально повний рівень розуміння про його потенціал, познайомити з новими підходами та важливими відкриттями в різних напрямках досліджень Русі. Першорядне значення приділяється визначенню та формулюванню питань, засад і засобів у вивченні спадковості і тяглості у поступальному розвитку Русі-України. Курс покликаний звернути увагу на найбільш актуальні й потрібні теми та завдання давньоруської археології, як потенційні дослідницькі ніші для молодих колег.

Ексклюзивні дані та матеріали досліджень, залучені автором для розробки курсу, мають два основних джерела походження. По перше, це реальна дослідницька практика, її результати та методичний арсенал, розроблений, отриманий аналізований та осмислений в межах наукових програм тридцятирічного, на даний момент, Овруцького проекту А.Томашевського. База в майже 2000 виявлених і аналізованих давньоруських пам'яток літописної Овруцької волості робить цей об'ємний регіон (25000км²) чи не найбільш ретельно обстеженою та детально археологічно і природничо облікованою територією України. По друге, це цілеспрямований збір, опрацювання та аналітичне осмислення практики вивчення давньоруських пам'яток, спеціалізованої тематичної історіографії, а також окремого вивчення археологічної та географічної методичної методологічної літератури з метою визначення, синтезування та апробації найбільш дієвих та ефективних дослідницьких процедур та методичних послідовностей. В результаті пропонований курс є синтетичним, авторським за пропонованими підходами, реалізованими методами, застосованим науковим апаратом.

Курс включає такі основні блоки:

1. Вступна частина з основними поняттями, термінологією, завданнями та особливостями предмету.

2. Культура безпосереднього життєзабезпечення (КБЖЗ), передова практика її вивчення в археології, як масовій параметричній науці, яка вивчає нерухомі і рухомі складові залишків людських спільнот минулого: пам'ятки, давні населені пункти і давні системи заселення, масові рухомі артефакти і об'єкти - залишки побуту і життєдіяльності давніх соціумів.

3. Динаміка та особливості кількісно-якісних змін давньоруської КБЖЗ та всіх основних чинників, які її визначали в синхронізації з історичними віхами у розвитку суспільства, державних і суспільних інститутів та етнокультурного поступу.

4. Вивчення і оцінка давньоруського демографічного та господарського потенціалу і його основних різновидів через призму масових археологічних джерел та сучасних досліджень.

5. Інноваційні підходи і передова практика спеціального дослідження проблем та аспектів спадкової тяглості у трансформації КБЖЗ від давньоруського часу через ординсько-литовську добу до модерних часів.

6. Прикінцевий огляд та аналіз проблем, процесів, способів, прийомів сучасних досліджень давньоруської доби з визначенням найбільш актуальних методик, підходів та перспективних галузей досліджень.

Мета і завдання курсу:

Програма курсу має на меті ознайомити аспірантів, археологів і антропологів з :

- з сучасними проблемами і питаннями давньоруської археології,
- станом їх розробки та майбутніми перспективами,
- найбільш значимими новітніми результатами досліджень і способами та методами їх досягнення.

Успішне опанування матеріалів і методології курсу дозволить молодим дослідникам розуміти і краще орієнтуватися не тільки у виборі відповідних тем та напрямків досліджень, але й компетентно опрацьовувати і публікувати в майбутньому давньоруські і середньовічні пам'ятки та матеріали, розуміти їх контекст та значення.

Міждисциплінарна координація: фізична та суспільно-економічна географія, демографія, антропологія, людська генетика, економіка, екологія, інформатика, комп'ютерні науки, пам'яткознавство, культурологія, матеріалознавство, етнологія, аграрні науки і ґрунтознавство, історія техніки, біографістика.

I.2. Мета вивчення дисципліни.

Метою вивчення дисципліни «Ключові проблеми, завдання та перспективи сучасної та майбутньої Давньоруської археології» є:

1. Формування цілісної комплексної науково вірогідної уяви про давньоруське суспільство і його розвиток, розуміння його потенціалу.
2. Знайомство з новими підходами та важливими відкриттями в різних напрямках досліджень Русі.
3. Визначення питань, засад і засобів у вивченні тяглості у поступальному розвитку Русі-України.
4. Акцитування уваги на найбільш актуальних темах та завданнях давньоруської археології, як потенційних дослідницьких напрямів робіт молодих колег.

I. Набуття аспірантами теоретичних знань щодо:

- 1) особливостей давньоруської археології, її нерозривних зв'язків з історичною наукою та її джерелами;
- 2) ключових проблем та провідних сучасних напрямків досліджень давньоруської археології;
- 3) сучасних підходів, методичних прийомів у розвитку успішних комплексних міждисциплінарних дослідженнях середньовіччя.

II. Набуття аспірантами практичних навичок і вмінь:

- 1) обробляти масиви спеціалізованої інформації, визначати обсяг, формат обліку коректність джерельних баз, виокремлювати та аналізувати методичний апарат, критично аналізувати і осмислювати історіографічні основи конкретних робіт;
- 2) аналізувати комплексні багатофакторні хронологічні, просторові, параметричні, числові дані, розуміти взаємозв'язки між ними і вміти визначати відповідні тренди розвитку;
- 3) вчитися формувати мету, плани, завдання, структуру, форми виконання своїх власних комплексних дослідницьких проєктів.

II. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ

I.1. Календарно-тематичний план.

теми	заняття	дата
Вступ. Особливості давньоруської історико-археологічної галузі, її сучасний стан, актуальна проблематика та методологія.	Лекція 1	січень
Культура безпосереднього життєзабезпечення (КБЖЗ), її місце, значення та практика застосування в археології. Основні складові КБЖЗ: нерухомі пам'ятки - система заселення і населені пункти та масові рухомі артефакти	Лекція 2	січень
Динаміка трансформацій господарства та технологій Русі на тлі розвитку процесів державоутворення та культурогенезу. Промислові, технологічні та технічні революції, якісно кількісні стрибки, їх результати та значення	Лекція 3	січень
Демографічний, промисловий та сільськогосподарський потенціал Давньої Русі	Лекція 4	лютий
Потенціал волостей і земель, економіка Русі як наукове дослідницьке над-завдання	Лекція 5	лютий
Мультикультура Русі, етнічність і уречевлена духовність.	Лекція 6	лютий
Від Русі до України. Вузлові проблеми та перспективи дослідження спадковості й трансформації людності й культури Руси-України	Лекція 7	лютий
Проблеми і перспективи сучасних дослідницьких процесів, актуальні методики і підходи у вивченні Руси-України.	Лекція 8	березень
Давньоруське пам'яткознавство, джерелознавство та матеріалознавство. Розвиток теорії і практики вивчення ступеня археологічної дослідженості (САД) для градування і визначення ступеня археологічної вивченості пам'яток, що піддавалися археологічним розкопкам.	Семінар 1	березень
Перспективні підходи у розробці давньоруської хронології. Метакомплекс Русі та Давньоруський Хронотоп як наукові над-завдання.	Семінар 2	березень
Етнічні компоненти, соціальні й культурні пласти населення земель Русі України	Семінар 3	березень
Особливо актуальні проблеми Історіографії та історії досліджень Русі в зв'язку зі рашистськими антинауковими ідеологічними спекуляціями	Семінар 4	квітень

Циклопічні проєкти Руської Землі: Змієві вали та оборонні лінії.	Семінар 5	квітень
Антропогенні зміни довкілля, культурні та історичні ландшафти давньоруської доби.	Семінар 6	квітень
Мультифакторний колапс 13 ст.; зведений хронотоп	Семінар 7	квітень
Залік	-	кінець квітня

II.2. Тематичний план.

№ з/п	Теми занять	Кількість годин
Лекція 1	Вступ. Особливості давньоруської історико-археологічної галузі, її сучасний стан, актуальна проблематика та методологія. Сучасний стан, дослідницькі потенційні ніші і найбільш актуальна проблематика для наукових розробок та досліджень. Методологічний засади, поняття, підходи, джерела та їх інтеграція. Основні завдання курсу, умови і форми роботи та оцінювання. Взаємне вступне знайомство викладача та аспірантів.	2 год.
Лекція 2	Культура безпосереднього життєзабезпечення (КБЖЗ), її місце, значення та практика застосування в археології. Основні складові КБЖЗ нерухомі пам'ятки - система заселення і населені пункти та масові рухомі артефакти. Масовість, основні складові. Метакомплекс культури і КБЖЗ. Структура культури минулого: нерухомі а) система заселення (СЗ) і населені пункти (НП). Що таке і як можливо уявити собі давньоруський населений пункт. б) Масова рухома частина об'єктів спадщини. Деталі костюму, біжутерія, прикраси: матеріалізована естетика, етнокультурне підґрунтя, соціально-майнова статусність, реалізовані технології та знання.	2 год.
Лекція 3	Динаміка трансформацій господарства, технологій Русі на тлі розвитку процесів державоутворення та культурогенезу. Промислові, технологічні, технічні та естетичні революції, якісно - кількісні стрибки, їх результати та значення. Історичні віхи 10, 11, 12-13 століть та їх синхронізація з кліматичними, еколого-господарськими, промисловими подіями і явищами. Демографічний вибух 12 ст. кардинальні зміни в металургії і ковальській справі, будівельно-архітектурній практиці, гончарстві, та інших галузях господарства, побуту та мистецтва. Овруцька пірофілітова індустрія (ОПІ) в часо-просторовому розвитку. Технічні і наукові знання. Навігація. Динаміка заселення і освоєння різно-властивих ландшафтних зон. Динаміка сільськогосподарської сфери, зміни в аграрній і тваринницькій практиці.	2 год.
Лекція 4	Потенціал Давньої Русі. Демографічний, промисловий та сільськогосподарський потенціал Давньої Русі. Групи А і Б промисловості. Виробництво металевих інструментів, агрегатів, засобів виробництва КБЖЗ. Металургія Русі: сучасні проблеми та завдання вивчення, технології та загадки. Мінерально-сировинний комплекс давньоруської промисловості – перспективи і завдання дослідження. Овруцька пірофілітова індустрія і скандинавська стеатитова індустрія. Вапно, туфи, пісковики, сіль: проблеми вивчення пам'яток	2 год.

	та визначення місцезнаходження сировинних покладів. Моделювання їх спожитих, доставлених та оброблених обсягів. Лісохімічні продукти і технології. Потенціал лісо-деревного використання в промисловості, будівництві, опаленні. Давньоруські населені пункти та їх ресурсні зони. Константи родючості, врожайності, норми споживання. Аграрне господарювання та тваринництво у взаємодії, баланс рослинних та тваринницьких продуктів в КБЖЗ та відтворенні родючості і врожайності угідь.	
Лекція 5	Потенціал Давньої Русі. Потенціал волостей і земель, економіка Русі як наукове дослідницьке над-завдання Давньоруські вартості, ціни на продукти різноманітного виробництва. Металеві вироби, засоби виробництва, інструменти, зброя. Біжутерія. Книжки. Давньоруські і тодішні світові грошові системи та товарні еквіваленти. Прясла, вевериці. Землі і волості, їх розміри, градації, орієнтовний людський, господарський потенціал. Уставні грамоти Смоленського князя Ростислава Мстиславича (біля 1150р.) як унікальний документ, який дозволяє визначити вартість, платіжну спроможність і відповідний ним потенціал окремих міст, округ, волостей. Економіка Русі в часо-просторовому кількісно-якісному розвитку як системне явище з внутрішньо взаємопов'язаними чинниками та факторами.	2 год.
Лекція 6	Мультикультура Русі, етнічність і уречевлена духовність. Матеріалізована духовна, естетична, декоративна, монументальна культура Русі - пам'яткознавчий аспект, керівництво для умовного гіда. Освіта і знання Русі в пам'ятках і фактах на сьогоdnішньому етапі вивчення. Книжки в Русі: пам'ятки - уособлення єдності матеріального і духовного, їх значення, технології виконання, вартість і собівартість. Дослідження взаємовідносин давньої Русі з сусідніми державами та культурними світами. Вектори півночі, заходу, сходу, півдня Новітні концепції та перспективи вивчення динаміки та особливостей трансформацій сакральної культури Давньої Русі. Концепція 2-х культур руського феодалізму Б.О. Рибаківа сьогодні. Синкретизм культури панівних шарів суспільства. Р.С. Орлов про центри художніх стилів і технік, та про синтез впливів. Варязькі культурні сліди в містах та в глибинці, їх трансформації та характер зав'язків з новонародженою давньоруською культурою: нові матеріали. Вузлові проблеми у дослідженні витоків давньоруської КБЖЗ. Концепція генетичного походження КБЖЗ народних мас Русі з Великоморавських прототипів у синтезі з римсько-візантійськими традиціями.	2 год.
Лекція 7	Від Русі до України. Вузлові проблеми та перспективи дослідження спадковості й трансформації людності і культури Руси-України. Основні проблеми та перспективні шляхи накопичення фактів спадковості та дослідження процесів тяглості розвитку й трансформації людності і культури Руси-України. Розгляд ознак на різних рівнях КБЖЗ. Опорні пам'ятки, їх ступінь археологічної дослідженості (САД) та науковий потенціал. Бази даних та археоло-	2 год.

	гічні карти Русі в їх порівняльному співставленні. Районування на основі ступеню спадкової тягlosti розвитку СЗ. Зіставлення послідовних СЗ, населених пунктів Давньоруської доби та сучасно існуючих історичних населених пунктів (СІНП), їх гідрокаркасів. Житла, господарську споруди і влаштування планування поселень. Технологічний поступ в розвитку матеріальної культури. Керамічні комплекси в їх комплексному порівнянні.	
Лекція 8	Проблеми і перспективи сучасних дослідницьких процесів, актуальні методики і підходи у вивченні Русі-України.. Проблеми і перспективи сучасних дослідницьких процесів, актуальні методики і підходи у вивченні Русі-України. Проектний підхід. Комплексний підхід. Проблеми якісних і кількісних переходів. Спеціально організовані дедуктивно-індуктивні зустрічні дослідження процесів уречевлення і археологізації, від сучасної та етнографічної стадій через пізно-середньовічні і модерні етапи до давньоруської доби та її об'єктів з дотриманням максимальної територіальної та локальної культурної близькості. Культурний шар як хмара над поселенням (С.Захаров). Археологічна речовина. Новітні генетичні дослідження і міжнародні програми. Радіо-вуглецевий аналіз С14 в сучасній світовій медієвальній археології. Спектр сучасних палеоландшафтних досліджень. Антропогенні перетворення від слов'яно-руської доби до сьогодення. Сфрагістика, нумізматики, палеописемність та інші галузі знання в індивідуалізації та об'єктному фокусуванні комплексних історико-археологічних досліджень. Завдання та перспективи сучасних і майбутніх досліджень	2 год.
Семінар 1	Давньоруське пам'яткознавство, джерелознавство та матеріалознавство. Розвиток теорії і практики вивчення ступеню археологічної дослідженості (САД) для градування і визначення ступеню археологічної вивченості пам'яток, що піддавалися археологічним розкопкам. Проблеми, успіхи, завдання і перспективи давньоруського наукового пам'яткознавства. Спектри розвитку сучасного давньоруського матеріалознавства та спроба його ескізної класифікації. Приклади роботи з «копаними» пам'ятками і передовий досвід.	2 год.
Семінар 2	Перспективні підходи у розробці давньоруської хронології. Метакомплекс Русі та Давньоруський Хронотоп як наукові над-завдання. Хронологічний каркас – стовбур, до якого закріплюються археологічні лінії, історична канва подій та явищ на Русі і у сусідів, нумізматичні і сфрагістичні лінії, природні періоди і явища. Землі Русі України, адміністративно-територіальний поділ (АТП) в просторовому (Топос) і часовому (Хронос) розвитку, віхи та етапи цього процесу. Перспективні підходи у розробці давньоруської хронології. Типолого-хронологічні решітки археологічних комплексів розкопаних пам'яток з маркерами часин костюму та прикрасами, як складовими КБЖЗ. Перспективи класичних і природничих методів датування в сучасній середньовічній археології.	2 год.
Семінар 3	Етнічні компоненти, соціальні й культурні пласти населення земель Русі України Актуальні завдання та перспективи дослідження етнокультурного	2 год.

	складу населення земель Русі. Генетичні дослідження середньовіччя. Антропологічні краніологічні дані. Маркери етнокультурні в матеріальній культурі регіонів. Руська земля і решта територій. Генетична генеалогія Рюриковичів, її важливі результати. Балтійські, варязькі сліди (пам'ятки, комплекси артефакти) в практиці археологічних досліджень останніх десятиліть. Свої погані, номади, ляхи, балти в давньоруських СЗ та культурі регіонів Русі-України. Приклади та перспективи вивчення.	
Семінар 4	Особливо актуальні проблеми Історіографії та історії досліджень Русі в зв'язку із рашистськими антинауковими ідеологічними спекуляціями Огляд наявних результатів та нагальні завдання об'єктивних новітніх наукових досліджень земель рюриковичів: Новгород, Псков, Білоозеро, Мангазея. Смоленська земля. Суждаль, Володимир, Твер, Москов. Рязань, Дебрянськ, Курськ і слободи. Хелм і Червенські гради. Туров, Менск Полоцьк, Гродно, Ключеск і Случеск. Корсунь, Тьмутаракань і Крим. Особлива увага має приділятися спеціальному масовому аналізу та картуванню археологічних пам'яток, відповідних етнокультурних маркерів і хронологічних ознак з метою науково вірогідного статистично коректного осмислення та оцінки етнокультурної приналежності масивів типового місцевого населення, ступеню його потенційного відношення до слов'янського етносу або до угро-фінського тюркського, туранського, монгольського, татарського та інших груп народів.	2 год.
Семінар 5	Циклопічні проекти Руської Землі: Змієві вали та оборонні лінії. Ресурсний потенціал, екологія та економіка проекту. Рівень знань, організаційні умови і засади реалізації. Моделювання процесу зведення валів та укріплених оборонних ліній. Ландшафтна приуроченість. Фактичні основи і джерела давньоруського датування. Конструкції та прийоми зведення. Структура ліній в просторі і часі. Епоха функціонування в зв'язку з періодизацією відносин Русі і Степу. Подальша доля, пам'яткознавчий та пам'яткоохоронний аспекти.	2 год.
Семінар 6	Антропогенні зміни довкілля, культурні та історичні ландшафти давньоруської доби. Джерела для вивчення даної проблематики. Археологічна карта, артефакти і та екофакти. Збір, аналіз та інтерпретація екофактів. Палеоботанічні та палінологічні спектри пам'яток та палеоботанічні і палінологічні комплекси культур та історико-соціальних організмів давнини. Принципи збирання, обробки та можливості інтерпретації. Ресурсні зони НП, їх виділення та сучасний аналіз. Еколого-господарське моделювання, визначення потенціалу з точки зору безпосереднього життєзабезпечення. Виділення і визначення давніх, археологічно датованих ландшафтів та їх збережених реліктових місцезнаходжень. Дослідження ступенів та спрямованості антропогенного перетворення ландшафтів. Індикатори давніх локальних та глобальних екологічних криз.	2 год.
Семінар 7	Мультифакторний колапс 13 ст.; зведений хронотоп Династичні проблеми і кризи Русі, їх посилення. Стан і проблеми розвитку окремих земель князівств, їх економічний і демографіч-	2 год.

	ний потенціал. Питання сучасного розуміння «феодалної роздробленості». Розвиток глибин Степу, потенціал татар та їх рух на Захід. Кліматичні катастрофічні зміни. Мори, хвороби, “глади”.	
--	---	--

II.3. Література для вивчення дисципліни.

Для підготовки до семінарів та написання рефератів аспіранти можуть користуватися літературою наявною у Науковій бібліотеці Інституту археології НАН України, [Електронною бібліотекою ІА НАН України](#), та [Електронною бібліотекою ВГО «Спілка археологів України»](#). Курс забезпечений посібниками та базовою літературою:

Основна література:

- Томашевський А.П. Населені пункти. Новітня методика та практика дослідження Іп: *Археологія і давня історія України*, 3 (56), 2025, с. 254-281
- Томашевський, А.П. 2023. Новітні підходи та методики в науковому археологічному пам'яткознавстві Овруцького проекту. Іп: *Археологія і давня історія України*, 4 (49), с. 252-277 <https://doi.org/10.37445/adu.2023.04.17>
- Томашевський, А.П., Борисов, А.В., Гнера, В.А., Король, А.В., Мисак, В.М. 2023. Змієві вали. Сучасність: проблеми, завдання, перспективи. Іп: *Археологія і давня історія України*, 48(3), с. 166-176. <https://doi.org/10.37445/adu.2023.03.11>
- Томашевський, А.П. 2022. Археологічні розвідки та обстеження. Сучасність у контексті сторічного ювілею М. П. Кучери. Іп: *Археологія і давня історія України*, 3 (44), с. 66-73 <https://doi.org/10.37445/adu.2022.03.04>
- Томашевський, А.П., Борисов, А.В. 2022. Середньовічна кераміка України та її дослідження М.П.Кучерою. Іп: *Археологія та давня історія України*. 3 (44). с. 39-59. <https://doi.org/10.37445/adu.2022.03.02>
- Томашевський, А.П. 2020. Агломерації літописної Овруцької волості. Іп: *Археологія і давня історія України*, Випуск 2 (35), 58–75. <https://doi.org/10.37445/adu.2020.02.02>
- Томашевський, А.П. 2020. Просторовий та не інвазивний імперативи Овруцького проекту. Іп: Малолітнева, В. К. (ред.). *Археологічна спадщина — погляд згори: правові та організаційні засади використання даних аерокосмічної зйомки для охорони та дослідження археологічної спадщини. Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 6 листопада 2020 р.).* Київ: ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова НАН України», с. 123-137 <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.14039900.v1>
- Томашевський, А. П. 2019. Ступінь археологічної дослідженості: методика, практика, результати та перспективи майбутнього. Іп: *Чабай, В. П. (гол. ред.). І Всеукраїнський археологічний з'їзд: матеріали роботи.* Київ: ІА НАН України, с. 77–92 <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.13042604.v1>
- Томашевський, А.П. 2017. Історія та ступінь археологічного дослідження літописної Овруцької волості. Іп: *Археологія і давня історія України*, 2017, Випуск 4 (25), с.240-285. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.7505717.v1>
- Івакін, Г.Ю., Томашевський, А.П., Павленко, С.В. 2014. Середньовічна овруцька індустрія пірофілітового сланцю і кварциту та монументальне зодчество давньоруського Києва. Іп: *Середньовічні міста Полісся.* Київ. с. 56-70. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5203972.v1> (3 д.а.).
- Моця, О.П., Томашевський, А.П. 2010. Наукові дослідження відділу і проблеми та перспективи давньоруської та середньовічної археології в Україні. Іп: *Археологія і давня історія України*, Випуск 1. *Проблеми давньоруської та середньовічної археології*, с. 29-41. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5203918.v1>
- Томашевський А.П. 2009. Просторові та палеоекологічні дослідження південноруських земель: результати, нові підходи та перспективи. Іп: *Археологія і давня історія України*, Випуск 1. *Проблеми давньоруської та середньовічної археології*, с. 174-206. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5203912.v1>

- Пашкевич, Г.О., Томашевський, А.П. 2008. Палеоботанічний комплекс давньоруської Овруцької волості. In: *Стародавній Іскоростень і слов'янські гради*. Збірка наукових праць. Том 2. Коростень. с. 56-73. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5195176.v1>
- Томашевський, А.П. 2005. Вклад В.П. Петрова у становлення вітчизняних еколого-господарських досліджень слов'яно-руської доби. In: *Вісник київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Філософія. Політологія. с. 72-74. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.9757898.v1>
- Томашевський, А.П. 2005. Дослідницькі програми і особливості Овруцького проекту вивчення і збереження спадщини середньовічної Овруцької волості. In: *Наукові записки з української історії*. Випуск 16. Збірник наукових статей присвячений пам'яті В.В. Седова. Переяслав-Хмельницький, с. 186-194. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5194939.v1>
- Томашевський, А.П. 2003. Правобережне Полісся (Розділу I. Система заселення. Глава 1.). In: Моця, О.П. (редактор). *Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель)*. Київ: Видавництво «Шлях». с. 4-26. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5194915.v1>
- Томашевський, А.П. 2003. Регіональна (територіальна) спеціалізація селянського господарства (Розділ II). In: Моця, О.П. (редактор). *Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель)*. Київ: Видавництво «Шлях». с. 63-69. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5194918.v1>
- Томашевський, А.П., Павленко, С.В., Петраускас, А.В. 2003. Овруцька пірофілітова індустрія (Розділ IV Ремесла. Глава 6) In: Моця, О.П. (редактор). *Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель)*. Київ: Видавництво «Шлях». с. 131-137 <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5194921.v2>

Додаткова література:

- Алексеев В.П. Палеодемография СССР // Советская археология. - 1972. - №1.- С. 2 - 30.
- Аристов Н. Промышленность Древней Руси. - СПб.: 1866, - 321с.
- Арутюнов С.А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие. - М.,1989. - 247 с.
- Археология Украинской ССР. -К. , 1986. - Т. 3. - С. 250 - 490, 504 - 512.
- Бараш С.И. История неурожая и погоды в Европе /по ХУ1 в.н.э./ . - Д.: Гидрометеиздат, 1989. - 237 с.
- Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Л.: Гидрометеиздат. 1990. - 528 с.
- Денисюк Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. Вінниця, 1998. - 290 с.
- ІСТОРИЧНИЙ АТЛАС УКРАЇНИ. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава) / Керівник проекту й автор-упорядник Юрій Лоза. – К.: Вид-во "Мапа", 2010. – 300 с.
- Історичний атлас України / Редагування Ю. Лоза; Укладачі мап: О. Герасименко, М. Овсенко, В. Бахтіярова, Д. Зуб. – К.: Вид-во "Мапа", 2015. – 320 с.
- Кириков С.В. Человек и природа восточно-европейской лесостепи в X - начале XIX вв. - М., 1979.
- Кучера М. П. Змиевы валы Среднего Поднепровья. - К. , 1987.
- Літопис руський за Іпатським списком / Переклад, передмова, примітки, іменно-особовий та географічно-археологічно-етнографічний покажчики, генеалогічні таблиці, карти і плани Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич; Ред. кол.: О. Т. Гончар, Ю. П. Дяченко, М. Г. Жулинський, В. І. Кречотень, О. В. Мишанич, Ю. М. Мушкетик, В. В. Німчук, Т. І. Сергійчук, П. П. Толочко, В. О. Шевчук. – К.: Вид-во "Дніпро", 1989. – 592 с
- Моця О.П., Томашевський А.П. Просторові та еколого - господарські аспекти дослідження давньоруського селища Автуничі. //Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. 1997. - Вип.1. -С.28-42.
- Насонов А.Н. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства М.: Издательство Академии наук СССР, 1951 - 261 с.

- Орлов Р.С. Північнопричорноморський центр художньої металообробки у Х—ХІ ст. Іп: Археологія, вип. 47, 1984 рік,
- Орлов Р.С. Південноруський центр художньої металообробки Х ст. Іп: Археологія, вип. 44, 1983 рік,
- Борисенков Е.П. , Пасецкий В.М. Тысячелетняя летопись необычайных явлений природы. —: Мысль, Москва, 1988 г, 522 стр.
- Петрашенко В. А. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка). – К.: Академперіодика, 2005 г. – 264 с
- Петров, В. П. Подсечное земледелие/ К. : Наукова думка, 1968. - 228 с.
- Плетнева С. А. Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях. // МИА, 1958, № 62. - С.151 - 226.
- Рапов О.М. Княжеские владения на Руси в X — первой половине XIII в. М. Издательство Московского университета, 1977. 264 с
- Раппопорт П.А. Строительное производство Древней Руси X-XIII вв. СПб, 1994. 160с.
- Романчук С.П. Історичне ландшафтознавство (Теоретико - методологічні засади та методика антропогенно - ландшафтних реконструкцій давнього природокористування) К.: Редакційно - видавничий центр "Київський університет", 1998. - 147 с.
- Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси /Отв. ред. Б. Д. Греков; АН СССР. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – 791 с
- Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. - М., 1987, 782 с.
- Рыбаков Б.А О двух культурах русского феодализма // Ленинские идеи в изучении истории первобытного общества, рабовладения и феодализма: сб. ст. – М., 1970. – С. 23–33
- Сапунов Б.В. Книга в России в XI-XIII вв. / Под ред. С. П. Луппова. - Ленинград : Наука. Ленингр. отд-ние, 1978. - 231 с
- Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель). Київ: Шлях, 2003. - 232 с
- Тимченко Н.Г. К истории охоты и животноводства в Киевской Руси (Среднее Поднепровье). Киев, «Наукова думка», 1972, 212 с.
- Толочко А. П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. – К.: Наук. думка, 1992. – 223 с.
- Толочко О.П. Нариси початкової Русі. — Київ-СПб.: Laurus, 2015. 336 с.
- Толочко П.П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII-XIII веков. - К., 1980. 223с.
- Томашевський А.П. Проблеми, перспективи та програма вивчення мінерально - сировинного видобувничо - переробного комплексу Давньої Русі - України. // Матеріали 1 міжнародної конференції “Коштовне і декоративне каміння”, К., 1999, с. 92-93.
- Успенская Н.Д., Клименко Ю.А., Кузнецов С.И., Давыденко И.А. Формирование зеленых насаждений при памятниках древней Руси. К.: Наукова думка. - 1991. - 112 с.
- Филипчук М.А. Слов'янські поселення VIII-IX ст. в Українському Прикарпатті. Львів 201, 312с.
- Хагтет География: синтез современных знаний. М. 1979. 684 с.
- Шекун О. В., Веремейчик О. М. Давньоруське поселення Ліскове : монографія. Чернігів : РВК Деснян. правда, 1999. 184 с
- Янин В.Л. Денежно-весовые системы домонгольской Руси и очерки истории денежной системы средневекового Новгорода». М., Высшая школа, 1956, 420с.
- Янин В.Л. Очерки комплексного источниковедения М. Высшая школа, 1977, 240с.

II.4. Технічні вимоги для вивчення дисципліни.

Запис на прослуховування курсу передбачає, що аспірант володіє базовими навичками наукової роботи, вміє на початковому рівні користуватись ГІС. Щоб отримати доступ до матеріалів курсу і успішно працювати над його вивченням, необхідні регулярний доступ до комп'ютера та стабільного підключення до мережі інтернет. Також, необхідні засоби відео та аудіо зв'язку (вебкамера чи смартфон та мікрофон і навушники / гарнітура).

На всіх лекційних заняттях буде здійснюватись запис, про що оголошуватиметься на початку заняття. Фінальні доповіді, презентації та захисти проектів також будуть записані.

За необхідності можливе групове чи індивідуальне консультування через листування чи додаткові онлайн-зустрічі. Структура курсу побудована в розрахунку на те, що аспіранти є самостійними дослідниками і мають змогу поєднати виконання завдань курсу та роботу над дослідницькою роботою.

Розробники курсу рекомендують користуватись відкритим програмним забезпеченням (*open-source software*). Зокрема:

1. Текстовий редактор (письмові роботи приймаються в форматі doc, odt). Приклад – компоненти LibreOffice.
2. Бібліоменеджер для роботи з списками літератури та бібліографічними посиланнями. Приклад — Zotero.
3. Геоінформаційна система (ГІС) для роботи з просторовими даними. Рекомендована програма — QGIS.
4. Графічний редактор. Приклад – GIMP.

Комунікація що до процесу навчання здійснюється через офіційну поштову скриньку викладача. На поштову адресу надсилаються електронні документи (файли практичної роботи та письмового завдання/есе). Час відповіді на лист — до 24 годин. Листи і повідомлення можуть бути не опрацьовані у вихідні та святкові дні, а також в період з 21-00 до 9-00.

III. ФОРМИ ТА МЕТОДИ КОНТРОЮ

Поточний контроль знань здійснюється під час проведення семінарських занять і має на меті перевірку рівня засвоєння аспірантами певних розділів (тем) навчальної програми, пошуку й критичного аналізу джерел. Формами поточного контролю є семінарське опитування, заслуховування доповідей, дискусії; письмова дослідницька робота. Поточний контроль передбачає оцінювання кожного виду робіт, зазначених в «Умовах визначення навчального рейтингу», та здійснюється у відповідності до визначених критеріїв (див. наступний розділ).

Підсумковою формою контролю є залік.

Питання до заліку.

1. Особливості давньоруської історико-археологічної галузі і найбільш актуальна проблематика.
2. Культура безпосереднього життязабезпечення та практичне застосування в археології.
3. Динаміка ключових трансформацій господарства та технологій Русі.
4. Засади та прийоми вивчення демографічного, промислового та сільськогосподарського потенціалу Давньої Русі
5. "Руська земля" в Середньому Подніпров'ї, її основні центри та значення
6. Проблеми соціальної та етнічної мультикультур Русі
7. Етнічні компоненти, соціальні й культурні пласти населення земель Русі України
8. Уречевлена давньоруська духовність в пам'ятках Києва та України.
9. Вузлові проблеми та перспективи дослідження спадковості й трансформації Русі-України
10. Основні проблеми і перспективи сучасних досліджень, методик і підходи у вивченні Русі-України.
11. Сучасні давньоруські пам'яткознавство, джерелознавство та матеріалознавство.
12. Ефективні підходи та завдання у спеціальному дослідженні та археометрії пам'яток, що піддавалися археологічним розкопкам.
13. Перспективні підходи у розробці давньоруської хронології.
14. Метакомплекс археологічної культури Русі та Давньоруський Хронотоп як наукові квазі-завдання.
15. Злободенні проблеми історіографії та історії досліджень Русі в зв'язку зі обґрунтуванням московської агресії і війни
16. Циклопічні проекти Руської Землі: Змієві вали та оборонні лінії.

17. Антропогенні зміни довкілля, культурні та історичні ландшафти давньоруської доби.

Практична робота має продемонструвати вміння описати побачене на археологічних пам'ятках, документації, наукових публікаціях, оцінити ступінь дослідженості та значення відповідних даних, визначити найважливіші положення та встановити взаємну відповідність виявлених проблем, завдань та методів по їх вирішенню та обраних наукових методик та підходів.

Письмова робота есе/реферат.

Метою написання підсумкової роботи є демонстрація вміння визначати актуальні проблеми, формулювати мету, завдання, джерельну базу та методичний апарат для виконання мети і завдань. Важливим є міжнародний контекст і обов'язковий зв'язок власної розробки зі світовими аналогами, подібними темами та дослідженнями. Презентація роботи відбувається у вигляді усної доповіді з подачею електронного тексту тез доповіді. Есе і реферати: від 5 сторінок (без титульної). Шрифт — Liberation Serif, розмір — 14, інтервал — 1,5. Роботу слід надіслати на пошту викладача не пізніше ніж за 48 годин до заліку.

Теми практичних занять слід обирати з врахуванням власної зацікавленості молодого автора та з максимальною опорою на власний польовий / дослідницький досвід, свою локальну географічну ситуацію і наявні конкретні матеріали.

Орієнтовані теми есе та рефератів.

1. Культура безпосереднього життєзабезпечення та подальша методолого-методична розробка її застосування в сучасній археології.
2. Практичні прийоми, комплекс знань та методичні засади для визначення демографічного, промислового та сільськогосподарського потенціалу ІСО дпанини
3. Уречевлена давньоруська духовність в пам'ятках Києва та України. Розробка путівника.
4. Вплив Великої Моравії на формування східнослов'янської державності і КБЖЗ
5. Геопозиція та геокаркас давнього і сучасного історичного населеного пункту у дослідженні проблем спадковості й трансформації Руси-України
6. Основні наукові центри по вивченню генетики людності I – II тис. н.е. в Європі і світі.
7. Сучасні приклади ефективного вивчення та реферування давньоруського пам'яткознавства, джерелознавства та матеріалознавства.
8. Особистий досвід окремої роботи з пам'ятками, що піддавалися археологічним розкопкам, їх обліком, параметрією, осмисленням
9. Основні наукові центри по визначенню абсолютної та відносної хронології старожитностей I – II тис. н.е. в Європі і світі.
10. Метакомплекс археологічної культури Русі та інших культур: підходи і перспективи.
11. Злободенні проблеми історіографії та історії досліджень Русі в зв'язку з антинауковим обґрунтуванням московської агресії і екзистенційної війни.
12. Антропогенні зміни довкілля, культурні та історичні ландшафти середньовіччя у вітчизняній та світовій археології.

III.1. Результати навчання, методи викладання і форми оцінювання.

Результати навчання	Методи викладання і навчання	Форми оцінювання
РН 02 Знання методів наукових досліджень та вміння їх використовувати на належному рівні; вміння вишукувати, опрацьовувати, аналізувати та синтезувати отриману інформацію (архівні джерела, наукові статті, науково-аналітичні матеріали, бази даних тощо).	Виконання аспірантами самостійних завдань.	Перевірка якості прочитання та критичного аналізу аспірантами фахової літератури. Відповіді та дискусії на семінарських заняттях.

РН 03 Знання теорії і розуміння методології системного аналізу, принципів застосування системного підходу при дослідженні соціально-економічних процесів та явищ, вміння використовувати методологію системного аналізу у сфері археології та антропології;	Семінарські обговорення; Доповідь на одну із семінарських тем. Індивідуальний міні-проект (дослідження): доповідь на одну із семінарських тем із пошуком додаткових джерел.	Відповіді та дискусії на семінарських заняттях..
РН 05 Знання і вміння використовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології, комп'ютерні засоби та програмне забезпечення при проведенні археологічних та антропологічних наукових досліджень.	Практичні роботи.	Поточний контроль активної участі аспірантів у практичних заняттях. Відповіді та дискусії на семінарських заняттях.
РН 08 Знання історії розвитку соціально-економічних та історичних процесів; концептуальних засад охорони археологічної спадщини; реконструкції етнокультурної історії населення сучасної України; деталізація давньої історії України; стратегічних напрямів удосконалення методики проведення археологічних досліджень.	Робота у міні-групах та парах під час занять. Виконання студентами самостійних завдань. Доповідь на одну із семінарських тем.	Поточний контроль активної участі студентів у практичних заняттях. Перевірка якості прочитання та критичного аналізу студентами фахової літератури. Відповіді та дискусії на семінарських заняттях. Доповідь;
РН 09 Знання у виявленні локальних особливостей розвитку окремих регіонів України у доісторичний період; антропологічного складу населення України у різні історичні періоди; побуту та умов життя давнього населення від появи людини на території сучасної України до XXI ст.; міграційних тенденцій у давнину на території сучасної України та їх комплексний аналіз.	Групові обговорення. Робота у міні-групах та парах під час занять.	Поточний контроль активної участі аспірантів у практичних заняттях. Перевірка якості виконання самостійних завдань.
РН 10 Знання закономірностей розвитку продуктивних сил давніх суспільств; світогляду	Написання аспірантами письмової роботи. Індивідуальний міні-проект (дослідження): доповідь на одну із	Перевірка письмових робіт аспірантів. Письмова дослідницька робота.

давніх суспільств за даними археологічних досліджень; системи розселення та функціонування соціально-історичних організмів давнини на території сучасної України у різні історичні періоди та виявлення закономірностей; розвитку матеріальної культури давніх суспільств, що мешкали на території сучасної України від появи людини на території сучасної України до XXI ст.	семінарських тем із пошуком додаткових джерел. Письмова дослідницька робота, що розвиває основні тези доповіді на семінарі.	
РН 11 Вміння класифікувати типи матеріальної культури давніх суспільств; використання природничих методів дослідження для комплексної характеристики давніх суспільств; реконструювати господарські структури давніх суспільств та хід соціально-історичного процесу; визначати пріоритетні напрямки розвитку історичної науки.	Групові обговорення. Робота у міні-групах та парах під час занять. Семінарські обговорення. Доповідь на одну із семінарських тем. Практичні роботи.	Перевірка якості прочитання та критичного аналізу студентами фахової літератури. Поточний контроль активної участі аспірантів у практичних заняттях. Відповіді та дискусії на семінарських заняттях. Доповідь;
РН 12 Знання методологічних питань вивчення давньої історії за матеріальними залишками; розвитку сільського господарства протягом часу існування відтворювальної економіки на теренах України; історії та ролі металургії давніх суспільств; напрямів удосконалення технологій давніх виробництв (обробки каменю, кістки, шкіри, дерева, виробництва скла тощо);	Групові обговорення. Робота у міні-групах та парах під час занять. Виконання студентами самостійних завдань. Методична організація та самоорганізація аспірантами прочитання та критичного аналізу фахової літератури.	Поточний контроль активної участі аспірантів у практичних заняттях.
РН 14 Вміння будувати демографічні моделі розвитку відмінних типів суспільств минулого (кочовики, землероби тощо); проводити кластерний та	Практичні роботи. Написання аспірантами письмової роботи. Письмова дослідницька робота, що розвиває основні тези доповіді на семінарі. Семінарські обговорення.	Поточний контроль активної участі аспірантів у практичних заняттях. Перевірка якості виконання самостійних завдань.

факторний аналіз даних для виявлення спорідненості давніх людських об'єднань.		
РН 15 Знання методологічних принципів дослідження соціальної сфери суспільного життя у археології; давнього ремесла за археологічними даними; методології пізнання антропогенезу; основних індикаторів різних шляхів генезису та розвитку політичних підсистем у давніх суспільствах; основних ознак міграцій давніх племен.	Групові обговорення. Робота у міні-групах та парах під час занять. Виконання студентами самостійних завдань.	Перевірка якості прочитання та критичного аналізу студентами фахової літератури. Поточний контроль активної участі студентів у практичних заняттях. Відповіді та дискусії на семінарських заняттях. Доповідь;
РН 16 Знання основних сучасних методик та підходів археологічного дослідження; теоретико-методологічних основ реконструкції давньої історії за матеріальними залишками; вміння визначати специфічні риси різного типу соціумів давнини; обґрунтовувати перспективні напрями модернізації методів археологічного дослідження та концепцій національної ідентичності.	Групові обговорення. Індивідуальний міні-проект (дослідження): доповідь на одну із семінарських тем із пошуком додаткових джерел.	Поточний контроль активної участі студентів у практичних заняттях. Перевірка якості виконання самостійних завдань. Письмова дослідницька робота.

III.2. Умови визначення навчального рейтингу дисципліни.

Види робіт/форми контролю	Кількість робіт	Максимум балів за заняття/вид роботи	Разом
Семінарські заняття	5	12	60
Письмова робота	1	10	10
РАЗОМ (за роботу у семестрі):			70
Залік			30
РАЗОМ			100

III.3. Критерії оцінювання знань і вмінь з дисципліни.

Види робіт	Кількість балів	Критерії оцінювання
Семінарське заняття	5	Доповнення
	9	Відповідь із використанням основної літератури (з урахуванням повноти відповіді)

	10	Відповідь із використанням основної та додаткової літератури (з урахуванням повноти відповіді)
Дослідницька письмова робота	0	Завдання не виконане або містить плагіат.
	1–5	Завдання виконане не повною мірою; автор не виявляє навичок аналізу і логічного та послідовного викладу; подекуди припускається помилкових суджень; робота не вчитана й оформлена неналежним чином.
	6–9	Автор демонструє достатню обізнаність із програмним матеріалом дисципліни та вміння логічно і послідовно викладати свої судження на письмі. Разом із тим, завдання виконане недостатньо повною мірою; роботі бракує аналітичного характеру.
	10	Завдання виконане вчасно і повною мірою; автор демонструє належний рівень знання і розуміння програмного матеріалу дисципліни; виявляє аналітичні здібності, здатність до самостійного, системного, логічного і послідовного мислення. Робота вчасно подана й оформлена у відповідності до вимог.

III.4. Порядок перерахунку показників нормативної 100-бальної університетської шкали оцінювання в національну 4-бальну шкалу та шкалу ECTS.

За шкалою університету	За національною шкалою		За шкалою ECTS
	Екзамен	Залік	
91 – 100	5 (відмінно)	Зараховано	A (відмінно)
81 – 90	4 (добре)		B (дуже добре)
71 – 80			C (добре)
66 – 70	3 (задовільно)		D (задовільно)
60 – 65			E (достатньо)
30 – 59	2 (незадовільно)	Не зараховано	FX (незадовільно – з можливістю повторного складання)
1 – 29			F (незадовільно – з обов’язковим повторним курсом)

IV. ПОЛІТИКА ДОБРОЧЕСНОСТІ

Виконання навчальних завдань і робота в курсі має відповідати вимогам викладених у законах України «[Про академічну доброчесність](#)», «[Про авторське право і суміжні права](#)», «[Про освіту](#)», «[Про наукову і науково-технічну діяльність](#)», «[Про науково-технічну інформацію](#)», «[Про вищу освіту](#)» та «[Положення про організацію освітнього процесу для аспірантів та здобувачів ступеня доктора філософії поза аспірантурою у Інституті археології НАН України](#)» затвердженого Вченою радою Інституту археології НАН України 15червня 2017 р. Протоколом №6.

Розробники курсу очікують, що всі учасники є апіорно є рівноправними колегами які

здійснюють самостійні дослідження. Усі матеріали включно з наданими електронними копіями публікацій надаються виключно з навчальною метою і не можуть бути поширені чи використовуватись поза межами навчальних завдань курсу, або третіми особами.

У разі неможливості з поважних причин бути присутніми на лекційному занятті аспіранти зобов'язані повідомити викладача про це. Матеріал пропущених лекційних занять повинен бути відповідним чином опрацьований. Відсутність аспіранта на семінарському занятті зобов'язує його виконати додаткове завдання з тематики курсу.

Розробник:

Томашевський Андрій Петрович к. і. н.,

Старший науковий співробітник

відділу давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України

Затверджено:

Вченою радою Інституту археології НАН України

Протокол № 18 від 17 вересня 2026 р.